

Bobryk, Adam

"Leksykon duchowieństwa polskiego represjowanego w ZSRS 1939-1988",
Roman Dzwonkowski, Lublin 2003 :
[recenzja]

Szkice Podlaskie 13, 231-234

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Dzwonkowski SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003, ss. 851

Autor tej monumentalnej pozycji jest duchownym, który warunki funkcjonowania Kościoła katolickiego w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, zna nie tylko ze źródeł archiwalnych i przekazów, ale przede wszystkim doświadczenia bezpośredniego. Uczestniczył on bowiem od lat siedemdziesiątych w licznych wyprawach do środowisk katolickich na Wschodzie, które pomimo wielu niesprzyjających warunków trwały w wierze i przywiązaniu do Kościoła. Wypracowały one również swoiste metody, które umożliwiały funkcjonowanie w warunkach radzieckich. Dało to szansę autorowi pozyskania szerokiej bazy źródłowej, jak też pełnego poznania uwarunkowań historyczno – społecznych.

Recenzowana praca jest swoistym dopełnieniem analiz autora poświęconych nie tylko badaniom dotyczącym Kościoła katolickiego, ale również społeczności polskiej na Wschodzie. Problemowi temu ks. Roman Dzwonkowski poświęcił kilkaset publikacji. Do najważniejszych należą m.in. „Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej” Lublin 1994, „Kościół katolicki w ZSSR 1917-1939. Zarys historii” Lublin 1997 i „Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium” Lublin 1998. Autor zagadnienia tę podejmował również w sferze publicystyczno – popularyzatorskiej, czego owocem jest chociażby wywiad - rzeka „Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Jan Pałyga SAC” Warszawa 1993. Kilkudziesięcioletnie zainteresowanie tą problematyką daje istotną perspektywę analityczną, która owocuje w recenzowanej pracy ugruntowaną wiedzą i wszechstronnym oraz szczegółowym zaprezentowaniem tego zakazanego w systemie radzieckim obszaru aktywności grupowej.

„Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988” zawiera w sposób logiczny uporządkowane informacje dotyczące nie tylko kapłanów niosących posługę duszpasterską, ale przedstawia szerzej warunki funkcjonowania życia religijnego. Pozycja ta stanowi nie tylko zestawienie biogramów, ale przede wszystkim ukazuje politykę antyreligijną systemu i wpływ tych działań na zakres swobód i aktywności człowieka. Praca poprzedzona jest wstępem napisanym przez Mieczysława Alberta Krapca OP oraz wprowadzeniem, w którym ks. Roman Dzwonkowski zaprezentował uwarunkowania funkcjonowania życia religijnego w państwie radzieckim. Jest to tym bardziej istotne, że religia uznawana była za podstawową przeszkodę w formowaniu systemu komunistycznego. Dlatego też podejmowano wiele działań mających na celu wyeliminowanie oraz

zdyskredytowanie wiary. Skalę tego procesu określa chociażby pięcioletni plan antyreligijny z 1932 r. zakładający likwidację do 1 maja 1937 r. wszystkich domów modlitwy i wykreślenie pojęcia Boga jako „przeżytku średniowiecza” i narzędzia „hamowania rozwoju mas”. Działania te miały szczególne odniesienie do Kościoła katolickiego, który był prześladowany w sposób wyjątkowy. Zostało zamkniętych ponad 1000 miejsc kultu religijnego, dopuszczając tylko funkcjonowanie po jednej świątyni w Moskwie i Leningradzie, które poddane były też stałej obserwacji służb specjalnych. W następstwie tych jak i innych działań np. aresztowania duchownych pod sfigowanymi zarzutami (ponad 200 otrzymało wyroki śmierci), ograniczono i zepchnięto do podziemia życie religijne katolików, których liczebność oceniana była na 1,5 mln. Kościół przestał więc funkcjonować jako instytucja życia publicznego.

Istotne zmiany nastąpiły jednak po II wojnie światowej. Przyłączone zostały bowiem do ZSRR terytoria zamieszkiwane w dużej mierze przez osoby narodowości polskiej, wyznania katolickiego, posiadające ukształtowane struktury kościelne. Przekształceniu uległa również sytuacja polityczna państwa, poprzez co modyfikacji uległy metody działalności antyreligijnej. Dopuszczono więc w niewielkim zakresie możliwości praktyk. Największy relatywnie zakres swobody występował na Litwie i Łotwie, w mniejszym zakresie również na Białorusi i Ukrainie. W pozostałej części imperium zezwolono na funkcjonowanie tylko kilku kościołów. Pomimo dopuszczenia możliwości praktyk, życie religijne poddane było licznym ograniczeniom, a duchowni, jak i wierni doznawali różnorodnych represji. Kształtowano też stereotyp Kościoła, jako politycznej organizacji ukierunkowanej na walkę z ZSRR. Bardzo wyrazicie odzwierciedla to wiele wypowiedzi cytowanych przez autora, jak np. ks. Jana Mianowskiego, do którego zwrócił się podczas aresztowania major NKWD „My wiemy, żeście niewinni, ale niebezpieczni”, czy ks. Władysława Kurpis-Garbowskiego, określającego swoją sytuację po aresztowaniu w słowach „Popełniłem jedno przestępstwo, a raczej dwa – byłem kapłanem katolickim i byłem Polakiem”. Ks. Roman Dzwonkowski w sposób przejrzysty ujął te kwestie w następujących częściach „Wprowadzenia” – „Zbrodnie wojenne popełnione w latach 1939, 1941 i 1945”, „Aresztowania, deportacje i wyroki w latach 1939-1941”, „Ideologiczne i polityczno – narodowe tło represji”, „Podstawy prawne represji i organy państwowe wymierzające wyroki”, „Metody śledztwa”, „Dane liczbowe, wysokość wyroków i miejsca ich odbywania”, „Ukryta praca duszpasterska w więzieniach i łagrach”.

Położenie Kościoła w Związku Radzieckim, przez wiele dziesięcioleci nie było znane bliżej zarówno opinii publicznej, jak i badaczom. W okresie międzywojennym ukazała się na ten temat pewna liczba publikacji, głównie opartych na relacjach duchownych, którzy różnymi metodami byli zmuszani

do opuszczenia ZSRR. W okresie powojennym materiały dotyczące tego tematu mogły być publikowane tylko na emigracji, a przepływ informacji był niezwykle ograniczony. Lata dziewięćdziesiąte, po zmianie systemu politycznego w Polsce, zaowocowały dużym zainteresowaniem badaczy tą problematyką. Brak jednak było tak wszechstronnego i opartego na bogatych źródłach wydawnictwa. Wiele z materiałów nie było wcześniej znanych i dzięki ks. Romanowi Dzwonkowskiemu można z nimi się aktualnie bliżej zapoznać. Pochodzą one z archiwów państw będących wcześniej częścią Związku Radzieckiego. Do najważniejszych należą Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, Litewskie Archiwum Specjalne, Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego, Archiwum Urzędu Spraw Wewnętrznych Obwodu Grodzieńskiego, Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego, Państwowe Archiwum Obwodu Mińskiego, Archiwum KGB Republiki Białoruskiej i Centralne Archiwum Państwowe Organizacji Społecznych Ukrainy. Autor wykorzystał także wiele dotychczas nie publikowanych relacji i wspomnień. Dobrym uzupełnieniem tych źródeł było jak zaznaczono wcześniej doświadczenie bezpośrednie autora oraz jego wyśmienita wiedza na temat rozmaitych publikacji, dotyczących tej problematyki, dostępnych w różnych, nierzadko dość rozproszonych wydawnictwach.

W „Leksykonie duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988” zawarto ponad 600 biogramów. Niezwykle pozytywne skutki przyniosło przy ich redagowaniu odstępianie od wąskich formuł słownika biograficznego. Dzięki temu czytelnik uzyskuje szeroką wiedzę na temat kontekstu wydarzeń, jak i szczegółowych warunków funkcjonowania duchownych w rzeczywistości politycznej nastawionej na eliminację religii. Cytowane chociażby fragmenty wyroków i materiały operacyjne służb bezpieczeństwa ukazują w sposób bezpośredni mentalność ówczesnego systemu i jego funkcjonariuszy. Biogramy nie zostały przygotowane co prawda w podobnej objętości materiału, niemniej nie jest to brakiem książki, lecz spowodowane jest asymetrycznością w dostępie do źródeł. Autor nie chcąc uronić nic z posiadanej cennej wiedzy merytorycznej, z niezwykłą pedantycznością wykorzystał wszelkie możliwe dane z tego obszaru problemowego. Zadanie to nie było łatwe, gdyż dotyczy pięćdziesięcioletniego okresu. Jednocześnie ramy chronologiczne nie budzą zastrzeżeń, gdyż datą wyjściową jest 17 września 1939 r., gdy wojska radzieckie wkroczyły na wschodnie obszary Rzeczypospolitej, a kończy ten przedział czasowy rok 1988, gdy zaprzestano w ZSRR represji wobec Kościoła katolickiego. Bardzo ważnym symptomem ówczesnych przemian, który ukazywał nowe podejście do wiary było wydanie 14 marca 1987 r. rozporządzenia przez Prezydium Rady Najwyższej Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, nakazującego zwolnienie z miejsc odosobnienia 150 duchownych i aktywistów religijnych, w tym ks. Józefa Świdnickiego.

Podczas lektury „Leksykonu” mieszkańcy Podlasia Zachodniego powinni zwrócić szczególną uwagę na duchownych związanych z tym regionem, jak m.in. ks. Aleksander Kornilak, ks. Czesław Łupiński, ks. Paweł Zubko, ks. Wacław Marek Maszkiewicz, ks. Zygmunt Siemaszko, ks. Jan Grabski, ks. Józef Celiński, ks. Józef Frąckiewicz, ks. Paweł Marcei Wysocki, ks. Bolesław Zając, ks. Urban Filipiak, ks. Jan Przybysz, ks. Jan Żuk, ks. Paweł Welik, ks. Lucjan Pawlik, bp Adolf Piotr Szelązek. Ważne jest też to, że pomocy przy gromadzeniu danych udzielili ks. Romanowi Dzwonkowskiemu również kapłani diecezji siedleckiej: ks. Marek Sobieszek i ks. Zdzisław Młynarski.

Konstrukcja „Leksykonu” nie budzi najmniejszych zastrzeżeń. Została ona przygotowana bardzo starannie pod względem metodologicznym. Autor zadbał o wszechstronną analizę źródeł. Zgromadzone dane uporządkowano i zestawiono w sposób merytoryczny oraz kompetentny. Precyzyjnie skonstruowane „Wprowadzenie” na 86 stronach zawiera kompendium wiedzy na temat polityki ateistycznej państwa radzieckiego i stosunku władz do Kościoła katolickiego. Lektura tej części „Leksykonu” w sposób doskonały wprowadza czytelnika w omawianą problematykę. Dzięki temu bardziej przejrzyste stają się losy i warunki pracy duchownych przedstawione w biogramach. Dobrze uzupełnienie stanowią aneksy w których zawarto podstawowe dokumenty prawne i operacyjne służb bezpieczeństwa oraz wymiaru sprawiedliwości. Bliższe i sprawniejsze zapoznanie się z omawianą problematyką umożliwi także „Indeks osób” (33 strony), „Indeks nazw geograficznych i administracyjnych” (55 stron), „Wykaz źródeł” (31 stron). Ponadto walory leksykonu podnoszą liczne fotografie, zamieszczone kopie dokumentów oraz zawarte streszczenia w języku rosyjskim, angielskim i niemieckim. Pewne zastrzeżenie może budzić jedynie częste stosowanie rusycyzmu „sowiecki”. W języku polskim słowo to znaczy „radziecki” od „sowiec” – „rada”. Niemniej nie ma to najmniejszego wpływu na ocenę i poziom merytoryczny „Leksykonu”. Pozycja ta bowiem stanowi niezwykle cenne dzieło ukazujące zarówno antyreligijna politykę władz ZSRR, jak też unaocznia ogromne ofiary, które ponieśli wierzący w obronie Kościoła katolickiego i możliwości praktyk. Bez lektury „Leksykonu” trudne jest bliższe zapoznanie się z historią katolicyzmu na Wschodzie oraz zrozumienie skali poświęceń jakie były związane z zachowaniem wiary oraz przywiązaniem do narodu polskiego.

Adam Bobryk

Instytut Nauk Społecznych Akademii Podlaskiej w Siedlcach